

De integratieve functie van het recht in het Verenigd Koninkrijk van Koning Willem I (1815-1830)

PETER A.J. VAN DEN BERG

The integrative function of law in the United Kingdom of the Netherlands (1815-1830)

In 1815, the United Kingdom of the Netherlands was created, a union between the Kingdom of the Netherlands (1813-1814) and Belgium. King William I tried to integrate the two composing parts of this newly established state under the leadership of the Northern Netherlands. The way in which he used the codification of private law as a means for this integration confirms this. In 1814, before the Union had become a reality, the King had ordered a committee to prepare a codification based on 'genuine Dutch law', which should replace the French *Code civil*, in force in the Northern Netherlands since its annexation by France in 1811. In this way, he hoped to strengthen Dutch national identity. After the Union was concluded, the King kept this policy, despite the fact that Belgian law was strongly influenced by French law for centuries, and the Belgians, consequently, felt no need to replace the French *Code civil*, in force there since 1804, by a 'Dutch' code. The policy of the King was defeated, however, by an effective opposition of the Belgian Members of Parliament, helped by some sceptical Dutch colleagues. Subsequently, the Belgian representatives took the lead in the legislative efforts, which resulted in a draft-codification which strongly resembled the French *Code civil*. It is a bit ironic that this draft did not enter force in the United Kingdom because of the Belgian secession in 1830, but did constitute the core of the codification promulgated in the Netherlands in 1838.

Na de val van Napoleon besloten de geallieerde mogendheden, Groot-Brittannië, Oostenrijk, Pruisen en Rusland, om de voormalige Oostenrijkse Nederlanden samen te voegen met de Noordelijke Nederlanden tot een middelgrote staat als buffer tegen Frankrijk.¹ Het uitgangspunt van de nieuwe staat is te vinden in artikel 1 van het Protocol van Londen, ondertekend op 21 juni 1814: 'Cette réunion devra être intime et complète, de façon que les deux pays ne forment qu'un seul et même état'.² De grootmachten hadden blijkbaar een

¹ Verdrag van Chaumont, 9 maart 1814. Verdrag van Parijs, 30 mei 1814; H.T. Colenbrander, *Vestiging van het Koninkrijk (1813-1815)* (Amsterdam 1927) 169 en 175.

² Colenbrander, *Vestiging*, 181-182. H.T. Colenbrander, *Ontstaan der Grondwet* II (Den Haag 1909) 27-28.

eenheidsstaat op het oog, niet een lossere federatie tussen de twee landsdelen. De keuze voor een unitaire staat was vermoedelijk ingefluisterd door de beoogde koning van het nieuwe rijk, Willem I.³ Deze wilde, aldus Colenbrander, 'eenheid en gelijkheid; geen Holland of België dus meer, maar een Rijk der Nederlanden'.⁴

De nieuwe vorst heeft inderdaad volledige integratie van de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden nagestreefd, ook in juridisch opzicht, hoewel sommige van zijn ministers hieromtrent bedenkingen hadden.⁵ Het lijkt er echter op dat hij er bij deze pogingen vanuit ging dat zij plaats dienden te vinden onder Noord-Nederlandse leiding.⁶ Dat komt al naar voren in de staatsrechtelijke regelingen.⁷ In beginsel vormt in een eenheidsstaat de proportionele representatie van de gehele bevolking het uitgangspunt, waardoor geen enkel landsdeel in verhouding tot zijn inwonertal oververtegenwoordigd is in de gemeenschappelijke vertegenwoordigende lichamen. Dit is anders in een federatie zoals de VS, waar iedere deelstaat geacht wordt tot op zekere hoogte een zelfstandig bestaan te blijven leiden. In overeenstemming daarmee heeft iedere deelnemende staat twee afgevaardigden in het Congres, ongeacht zijn omvang en inwonertal.

Ondanks het uitgangspunt van een 'réunion intime' voelde de vorst weinig voor aanvaarding van het principe van proportionele representatie in zijn nieuwe Verenigde Koninkrijk der Nederlanden. Hij had als grondslag voor de onderhandelingen met de geallieerde mogendheden gekozen voor een gelijk aantal afgevaardigden voor België en Nederland, zo blijkt uit een memorie van 20 mei 1814: 'que la Belgique et les Provinces-Unies eussent un nombre égal de députés'.⁸ Aangezien de Belgische bevolking in 1816 ongeveer twee maal zo groot was als de Nederlandse, was een dergelijke verdeling niet erg representatief.⁹ Deze verdeling werd overigens niet vastgelegd in de definitieve richtlijnen voor het nieuwe Koninkrijk, zoals door de grote mogendheden neergelegd in het eerder genoemde Protocol van Londen. In artikel 3 van dat Protocol werd slechts bepaald dat 'Les provinces belges seront convenablement représentées à l'assemblée des Etats Généraux (...)'.¹⁰ Uit de aanhef van artikel 4 Protocol kan

3 N.C.F. van Sas, 'Het grote Nederland van Willem I. Een schone slaapster die niet wakker wilde worden', in: C.A. Tamse en E. Witte (red.), *Staats- en natievorming in Willem I's Koninkrijk (1815-1830)* (Brussel 1992) 171-185 (177).

4 Colenbrander, *Vestiging*, 171-185 (178).

5 H.T. Colenbrander, *Willem I. Koning der Nederlanden* II (Amsterdam 1935) 18-19.

6 Bij de verdeling van belangrijke bestuurlijke functies waren de Noord-Nederlanders bijvoorbeeld duidelijk oververtegenwoordigd. R. Demoulin, 'Noord en Zuid onder Willem I', *AGN* 9: *omwenteling, vereniging en scheiding* (Zeist 1966) 255-288 (286-287).

7 E. Holthöfer, 'Belgien', in: H. Coing (red.), *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte* III.1 (München 1982) 1069-1165 (1078).

8 Zie de memorie van de Minister van Buitenlandse Zaken A.W.C. van Nagell, onder 6. Colenbrander, *Vestiging*, 179; Colenbrander, *Ontstaan* II, 19.

9 In 1816 telde België ongeveer 4 miljoen inwoners, terwijl het inwonertal in Nederland toen nog bleef steken op ruim 2 miljoen. Nederland is overigens qua oppervlakte wel circa 20% groter dan België.

10 Colenbrander, *Vestiging*, 181.

worden afgeleid, dat gelijkstelling van alle inwoners in constitutioneel opzicht beoogd werd. De eerste zin van die bepaling luidde namelijk: 'Tous les habitants des Pays-Bas se trouvant ainsi constitutionnellement assimilés entre eux (...)'.¹¹

De Belgen waren evenwel niet van plan zich zonder slag of stoot neer te leggen bij de door de vorst beoogde afwijking van het principe van evenredigheid. Toen de zetelverdeling in de Staten-Generaal moest worden vastgesteld, eisten zij de meerderheid van de zetels op.¹² Uiteindelijk gingen zij akkoord met een compromis, waarin beide landsdelen een gelijk aantal vertegenwoordigers kreeg, te weten 55.¹³ Het resultaat was dat de staatsrechtelijke integratie niet plaatsvond in overstemming met het uitgangspunt van een 'réunion intime', in die zin dat het Noorden verhoudingsgewijs meer invloed was toebedeeld. Dit uitgangspunt van een relatief Noord-Nederlands overwicht zou ook wel eens aanwezig kunnen zijn op de andere terreinen van het recht, in het bijzonder het privaatrecht. Zonder twijfel heeft Willem I ook op die terreinen gebruik willen maken van het recht als middel tot integratie. Dit blijkt uit het opnemen in artikel 163 GW 1815 van een opdracht tot het invoeren van onder meer een privaatrechtelijke codificatie. Het is de bedoeling van deze bijdrage om nader te onderzoeken op welke wijze Willem I ook op dit terrein het recht als middel tot integratie heeft willen inzetten, of ook daar sprake is geweest van streven naar een overwicht door het Noorden en, zo ja, hoe daarop van Belgische zijde werd gereageerd. Omdat de nieuwe vorst al in 1814 een aanvang met zijn codificatiepolitiek had gemaakt en hij de toen ingeslagen weg ook na de samenvoeging van Nederland en België lang zou blijven volgen, zal eerst aan die periode aandacht worden besteed.

De aanloop: recht en integratie in de Noordelijke Nederlanden, 1812-1814

Artikel 100 GW 1814, afgekondigd op 29 maart 1814, schreef de invoering voor van een 'algemeen wetboek' voor de verschillende rechtsgebieden, waaronder het privaatrecht. Een vrijwel gelijkkluidende bepaling was al terug te vinden in de vanaf 1812 door Gijsbert Karel van Hogendorp (1762-1834) opgestelde 'schetsen van eene Grondwet', ook in de derde schets die vanaf december 1813 door de constitutiecommissie tot leidraad is genomen.¹⁴

Op het eerste gezicht is deze bepaling uit de Grondwet 1814 curieus, want Nederland had op dat moment al een gecodificeerd en uniform rechtsstelsel.¹⁵

¹¹ Ibidem, 182.

¹² E.H. Kossmann, *De lage landen, 1780-1940. Anderhalve eeuw Nederland en België* (Amsterdam/Brussel 1984) 72.

¹³ Zie art. 79 GW 1815 voor de precieze verdeling van de zetels over de Noordelijke en Zuidelijke provincies. Limburg moet bij de Zuidelijke provincies worden gerekend.

¹⁴ G.K. van Hogendorp, *Brieven en gedenkschriften 6: Grondwet 1814, 1815-1825* (Den Haag 1902) 14 (Eerste Schets, artikel 58), 26 (Tweede Schets, artikel 58) en 59 (Derde Schets, artikel 52).

¹⁵ P. Scholten, 'Rede', *Herdenking Honderdjarige Burgerlijke Wetgeving*, 101-119 (103).

In 1809 was immers onder het bewind van Koning Lodewijk Napoleon het *Wetboek Napoleon ingerigt voor het Koninkrijk Holland (WHN)* ingevoerd. Dit wetboek was in 1811 vervangen door de Franse *Code civil*, aangezien toen het Koninkrijk Holland deel van het Franse Rijk onder Napoleontische leiding was geworden. In 1814 was deze Franse *Code civil* in Nederland nog steeds van kracht, met als gevolg dat daar nog steeds sprake was van rechtseenheid. Het is aannemelijk dat artikel 100 GW 1814 aanvankelijk slechts declaratoire betekenis had, en dat de opstellers zo een terugkeer naar de provinciale rechtsverscheidenheid van de oude Republiek wilden uitsluiten. In een bij de derde schets gevoegd stuk, waarin de 'algemene gronden van de constitutie' aan de commissieleden werden uiteengezet, werd namelijk geëxpliciteerd dat de bedoeling van die bepaling de invoering van 'een en hetzelfde wetboek voor alle de provincien' was.¹⁶ Over specifiek nationale wetboeken werd niet gerept. Bovendien zou Van Hogendorp zich negen jaar later, bij de behandeling van de privaatrechtelijke wetgeving in de Staten-Generaal, ronduit keren tegen het gebruik van het burgerlijk wetboek om het onderscheid tussen naties te accentueren. Het is natuurlijk ook denkbaar dat het sommigen bij deze codificatieopdracht al meteen om het nationale gehalte van de wetgeving ging, en niet slechts om rechtseenheid. In dat geval zou vanaf begin 1814 al vast hebben gestaan dat het tijdens de bezetting ingevoerde Franse wetboek vervangen diende te worden door een op het eigen, Nederlandse recht gebaseerde wetgeving.

Wat ook de bedoeling tijdens het opstellen van de Grondwet geweest is, de Koning zou artikel 100 GW 1814 toch in die laatste zin opvatten. Daarmee valt wellicht ook de haast waarmee hij een codificatiecommissie instelde te verklaren, te weten binnen een maand na de afkondiging van de Grondwet.¹⁷ De vorst sloot met dit beleid aan bij de behoefte van een aantal Noord-Nederlanders om het eigen, 'Nederlandse' recht te beschermen tegen Franse invloed. De angst voor overheersing door 'Frans recht' was al eerder aan het licht getreden, namelijk in de jaren 1805/1806 tijdens de onderhandelingen met Napoleon over de voorwaarden waarop Nederland een monarchie onder een Franse vorst zou accepteren.¹⁸ Ook Koning Lodewijk Napoleon heeft met enig succes gestreefd naar het behoud van de eigen wetten.¹⁹ Het door hem ingevoerde *WNH* 1809 was weliswaar gebaseerd op de Franse *Code Napoléon*, maar hij wist wel veel voor het Nederlandse recht kenmerkende elementen daarin te verwerken.²⁰ In 1814, met de Napoleontische bezetting nog vers in het geheugen, was het anti-

16 Van Hogendorp, *Brieven en gedenkschriften* 6, 46 (Vierde Hoofdstuk, artikel 1).

17 Besluit van 18 april 1814. J.C. Voorduyn, *Geschiedenis en beginselen der Nederlandsche Wetboeken* I.1 (Utrecht 1837) 12-13.

18 Peter A.J. van den Berg, 'Codificatie en staatsvorming in de tijd van Lodewijk Napoleon', *De negentiende eeuw* 30 (2006: themanummer *Het Koninkrijk Holland (1806-1810)*) 159-176 (169-173).

19 Van den Berg, 'Codificatie en staatsvorming in de tijd van Lodewijk Napoleon', 167-169.

20 T.J. Veen, 'En voor berisping is hier ruime stof'. *Over codificatie van het burgerlijk recht, legistische rechtsbeschouwing en herziening van het Nederlandse privaatrecht in de 19de en de 20de eeuw* (Amsterdam 2001) 12.

Franse sentiment veel sterker en bestond er grote weerstand tegen het klakkeloos overnemen van wetgeving van Franse herkomst.²¹

Dat het codificatiestreven uit 1814 samenhang met nationale gevoelens blijkt ook uit een, aanvankelijk anonieme, briefwisseling tussen verschillende rechtsgeleerden uit de jaren 1814-1819 over de codificatieopdracht van art. 100 GW 1814.²² Hoewel de briefschrijvers ook uitgebreid van gedachten wisselden over de meer technische aspecten van de aanstaande wetgeving, zoals de gewenste systematiek en de vraag of volledigheid haalbaar is, is er tevens aandacht voor de vraag uit welke bronnen voor het nieuwe wetboek geput zou moeten worden. Een van de rechtsgeleerden, vermoedelijk Hendrik Willem Tydeman (1778-1863), schreef in april 1814 dat 'Onze Nationale eer vereischt, dat het nieuw Nederlandsch Wetboek, zooveel mogelijk, beide in vorm en stoffe, nationaal zij'.²³ Een andere schrijver, vermoedelijk Jonas Daniel Meyer (1780-1834), merkte in mei 1814 op dat het gezien de herrijzenis van Nederland onder het bestuur van een 'Vorst uit Neêrlandsch bloed en op Neêrlandsch bodem geboren' moet gaan om wetgeving, 'niet op vreemde wetten gegrond, door Hollanders vervaardigd'.²⁴

Dit betekende overigens niet dat volgens deze rechtsgeleerden op een onredelijke wijze gestreefd moest worden naar verschillen met het recht van andere volkeren. Niet iedere invloed van buitenlands recht diende te worden tegengegaan, vooral niet als overname ervan onze welvaart zou bevorderen. Dit gold zelfs voor het Franse recht. Men moest niet alles verwerpen, 'wat van eene Natie komt, voor welke wij in meer dan één opzigt achting moeten hebben, hoe groot ook onze redenen van klagen over hare behandeling mogen zijn'.²⁵ Het ging hen er vooral om dat men 'geen uitheemsch Wetboek, zoo min het Romeinsche als het Pruisische', aan het op te stellen wetboek ten grondslag diende te leggen. De Franse *Code civil* was daarmee natuurlijk taboe, maar ook het daarop gebaseerde *WNH* mocht volgens een briefschrijver niet als uitgangspunt worden gekozen, 'nu wij, door 's Hemels goedheid, van het Fransche juk verlost zijn, nu elke herinnering aan dien slaafschen toestand ons een pijnlijk gevoel verwekt'.²⁶ Het zou in zijn ogen een blijvende schande zijn, indien ons nieuwe wetboek 'door deszelfs zweem naar dat intermediaire Fransch-Hollandsche, een blijvend gedenkteken dier onderdrukking stichtte'.²⁷

21 E.O.H.P. Florijn, *Ontstaan en ontwikkeling van het Nieuwe Burgerlijk Wetboek* (Maastricht 1994) 15-16.

22 J.D. Meyer en H.W. Tydeman, *Briefwisseling van eenige regtsgeleerden over de aanstaande Nederlandsche wetgeving* (Leiden 1819). Vgl. voor de toedeling van de brieven aan de auteurs: H.W. Heyman, 'Kemper's strijd tegen de Code civil. Kanttekeningen bij een vertrouwd beeld', *Rechtsgeleerd Magazijn Themis* (1975) 420-443 (421 (noot 3) en 423 (noot 14)).

23 Meyer en Tydeman, *Briefwisseling*, 59 (brief van E (=Tydeman), d.d. 20 april 1814).

24 Ibidem, 9 (brief van D (=Meyer), d.d. 1 mei 1814).

25 Ibidem, 157 (brief van D, d.d. 31 juli 1814). Vgl. ook H.W. Tydeman, *Verhandeling over de wetenschappelijke beoefening van het regt in Nederland* (Leiden 1819) 35.

26 Meyer en Tydeman, *Briefwisseling*, 34-35 (brief van E, d.d. 20 april 1814). Vgl. ook Tydeman, *Verhandeling over de wetenschappelijke beoefening*, 27.

27 Meyer en Tydeman, *Briefwisseling*, 35. Vgl. ook Ibidem, 32.

Van een dergelijk anti-Frans sentiment was aanvankelijk in de subcommissie voor de codificatie van het burgerlijk recht weinig te merken. Een meerderheid binnen de subcommissie, die vooral uit praktijkjuristen bestond, vond dat een aanpassing van het op de Franse *Code civil* gebaseerde *WNH* voldoende zou zijn om aan de opdracht van de vorst te voldoen.²⁸ Gezien de formulering van de opdracht was dat ook verdedigbaar, want daarin werd het noodzakelijke intrinsiek Nederlandse gehalte van het op te stellen wetboek niet gespecificeerd.²⁹ Bovendien ging ook van de korte termijn waarbinnen de subcommissie haar werkzaamheden diende te voltooien, te weten zes maanden, de suggestie uit dat Willem I geen bezwaar zou hebben tegen een keuze van de Franse *Code civil* als uitgangspunt. Vooral het al voorhanden zijn van een aan de Nederlandse situatie aangepaste versie van de *Code civil* in de vorm van het *WNH* zou het de commissie mogelijk maken zich aan deze toch wat krap bemeten termijn te houden. De subcommissie begon daarom aan de herziening van het op de Franse *Code civil* gebaseerde *WNH* en kon al in augustus met de eerste resultaten komen.³⁰ In november 1814 werd dit voorontwerp behandeld in de voltallige codificatiecommissie.

Tijdens deze behandeling werd door één van de leden, de Leidse hoogleraar in de rechten Joan Melchior Kemper (1776-1824), bezwaar gemaakt tegen de gevolgde werkwijze. Kemper, tevens voorzitter van de voltallige commissie, stelde zich op het standpunt dat louter een aanpassing van het Franse burgerlijk wetboek niet conform de codificatieopdracht was. Met het oog op art. 100 GW 1814 moest, aldus Kemper, een geheel nieuw wetboek worden opgesteld, gebaseerd op oorspronkelijk Nederlandse wetgeving.³¹

Het belang dat Kemper hechte aan de vervanging van Franse wetgeving door eigen, nationale regels kwam niet uit de lucht vallen. Opgegroeid in gematigd patriotse gevoelens, had hij als negentienjarige de omwenteling die in 1795 met Franse hulp was bewerkstelligd toegejuicht.³² Hij wilde zich vanaf dat moment inzetten voor de bloei van zijn geliefde vaderland. Maar de behandeling van de Bataafse Republiek door de Fransen in de daarop volgende jaren deden zijn gevoelens van dankbaarheid jegens de Franse Republiek omslaan in afkeer.³³ Tijdens de periode van de annexatie had hij openlijk laten blijken de Franse overheersing te verwerpen. In november 1812 sprak hij een rede uit in de Pieterskerk te Leiden ter gelegenheid van de opening van de Academie, waarin hij opmerkte dat hij 'bij de intrede van dit gebouw de achtbare schimmen Van van der Does

28 De subcommissie bestond uit F.H. Moorres, D. Westenbergh en B.P. van Wesele Scholten (alle drie raadsheer in het Hooggerechtshof), alsmede de hoogleraar J.M. Kemper. R.P. Cleveringa, 'De ontwerpen-1816 en -1820', in: E.M. Meijers en P. Scholten (red.), *Gedenkboek BW 1838-1938* (Zwolle 1938) 277-306 (278).

29 Voorduin, *Geschiedenis* I.1, 12-13.

30 E. Holthöfer, 'Niederlande', in: Coing, *Handbuch* III.1, 1191-1401 (1243).

31 Voorduin, *Geschiedenis* I.1, 15-16.

32 J.W.A. Naber, *Joan Melchior Kemper, 1776-1824* (Haarlem 1913) 16-17.

33 Naber, *Joan Melchior Kemper*, 40-41. P.C. Kop, 'Joan Melchior Kemper (1776-1824)', in: T.J. Veen en P.C. Kop (red.), *Zestig juristen* (Zwolle 1987) 201-208 (202-203).

Afb. 1 Johan Melchior Kemper (1776-1824). Schilderij door Humpert de Superville, David Pi  re Giottino (1815), Schilderijencollectie Rijksmuseum (bron: Het geheugen van Nederland).

en De Groot meende tegemoet te gaan' en zich daarbij maar al te zeer Nederlander had gevoeld.³⁴ Deze houding had hem populair gemaakt bij de studenten, zo blijkt uit een studentenliedje over de gehechtheid aan het verschijnsel 'ontgroening'. Een van de coupletjes van dat liedje luidde als volgt: 'eer wordt een Kemper Franschgezind en van geen braaf student bemind, eer wij 't ontgroenen laten'.³⁵

Kemper meende ook dat het koesteren van de eigen cultuur, van hetgeen 'oorspronkelijk Nederlands' was, van groot politiek belang was. In 1816 schreef hij: 'De goede toestand en veilige rust der maatschappij is zoozeer op het naauwst verbonden aan de hechtheid en duurzaamheid van zeden en inzettingen, dat het denkbeeld van vaderland verloren gaat, waar wij geene vaderlijke en voorvaderlijke instellingen meer aantreffen'.³⁶ Dit had ook gevolgen

³⁴ Naber, *Joan Melchior Kemper*, 71. Vgl. over het vaderlandse gevoel van Kemper in de periode van de Franse bezetting ook: N.C.F. van Sas, 'Vaderlandsliefde, nationalisme en vaderlands gevoel in Nederland, 1770-1813', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 102 (1989) 471-495 (495).

³⁵ Naber, *Joan Melchior Kemper*, 77. Vgl. ook Meyer en Tydeman, *Briefwisseling*, 72 (brief van E, d.d. 20 april 1814), waar Kemper wordt aangeduid als 'niet Franschgezind'.

³⁶ J.C. van Zanten, *Schielijk, winzucht, zwaarhoofd en bedaard: politieke discussie en oppositievorming, 1813-1840* (Amsterdam 2004) 44.

voor zijn opvattingen over de positie van het recht. Kemper had als leerling van Hendrik Constantijn Cras (1739-1820), hoogleraar in het publiekrecht te Amsterdam, vooral een natuurrechtelijk-romanistische scholing genoten.³⁷ Er is wel betoogd dat deze scholing daarom bij uitstek universeel en a-nationaal van karakter was, en dat Kemper bij de strijd om de nieuwe wetboeken daarom minder aan het eigen nationale recht hechtte dan wel wordt aangenomen.³⁸ Het natuurrechtelijke gedachtegoed was in deze periode echter niet meer louter universalistisch ingesteld, maar bood steeds meer ruimte voor het accepteren en zelfs waarderen van rechtsverscheidenheid.³⁹ Deze ontwikkeling lag op zichzelf al besloten in de term 'natuurrecht', want ook in de natuur kon zeer wel diversiteit worden waargenomen. Bovendien betoogden veel natuurrechtsgeleerden dat het met het oog op de effectiviteit in de rede lag dat wetgeving paste bij een samenleving, en ook geschreven was in de taal van degenen voor wie zij was bedoeld. Kemper had daarom al in 1808, naar aanleiding van de codificatiepogingen van Koning Lodewijk Napoleon, opgemerkt dat hij voorstander was van een wetboek dat 'aan de vaderlandsche wetgeving die eenparigheid, standvastigheid en volledigheid geven zou', zodat het Romeinse recht kon worden afgeschaft.⁴⁰ Kemper koesterde dus al langer de overtuiging dat een eigen Nederlands wetboek noodzakelijk was. Deze overtuiging werd alleen maar versterkt door de afkeer van het Franse recht, veroorzaakt door de Napoleontische bezetting. Als gevolg zou Kemper, zoals ook hierna zal blijken, consequent ten strijde trekken tegen de *Code civil français*.⁴¹

De bezwaren van Kemper werden aanvankelijk niet door de overige leden van de codificatiecommissie gehonoreerd. Een meerderheid bleek voorstander te zijn van een herziening van het *WNH*.⁴² Kemper gaf zich evenwel niet gewonnen. Daarbij moet bedacht worden dat Kemper een aanzienlijke invloed had op Willem I als gevolg van het feit dat hij, Kemper, nauw betrokken was bij het opstellen van de Proclamatie van de soevereiniteit van Willem I.⁴³ Bovendien wist Kemper zich gesteund door de Minister van Justitie Cornelis Felix van Maanen (1769-1846).⁴⁴ De benoeming van Kemper tot voorzitter van de codificatiecom-

37 Zie over Cras: C.J.H. Jansen, 'H.C. Cras (1739-1820). Hoogleraar en natuurrechtsgeleerde in hart en nieren', in: E.O.G. Haitsma Mulier, C.L. Heesakkers, P.J. Kneegmans, A.J. Kox en T.J. Veen (red.), *Athenaeum Illustr. Elf studies over de Amsterdamse Doorluchtige School 1632-1877* (Amsterdam 1997) 287-309.

38 Heyman, 'Kemper's strijd', 425-427. Heyman betoogt dat Kemper vooral bezwaar had tegen juridisch-technische aspecten van de *Code civil*.

39 P.A.J. van den Berg, *Codificatie en staatsvorming* (Groningen 1996) 18-19.

40 Naber, *Joan Melchior Kemper*, 53; S. van Brakel, 'De geschiedenis van de totstandkoming van het Burgerlijk Wetboek van 1820 tot 1838', in: Meijers en Scholten, *Gedenboek BW 1838-1938*, 307-326 (314).

41 Veen, *En voor berisping*, 15 (noot 14).

42 Naber, *Joan Melchior Kemper*, 169; Heyman, 'Kemper's strijd', 421; Holthöfer, 'Niederlande', 1243.

43 I.J.H. Worst, 'Koning Willem I. Het begin van "ons grondwettig volksbestaan"', in: Tamse en Witte, *Staats- en natievorming*, 56-75 (59); Kop, 'Joan Melchior Kemper', 201 en 204.

44 P.L.G. van Velzen, *De ongekennde ministeriele verantwoordelijkheid, theorie en praktijk 1813-1840* (Nijmegen 2005) 161; Cleveringa, 'De ontwerpen-1816 en -1820', 278; Heyman, 'Kemper's strijd',

missie was dan ook zeker niet toevallig. Wellicht is zelfs de wens van de vorst om een specifiek Nederlands wetboek op te stellen door Kemper ingefluisterd.⁴⁵ Dat de vorst zich vereenzelvigde met het standpunt van Kemper klinkt al enigszins door in het besluit van 13 november 1814, waarin de vorst de commissie wat meer tijd gunde om een wetboek op te stellen, dat 'in eene juiste overeenstemming' was met de 'Nederlandsche zeden en gebruiken' en dat daardoor zou uitblinken in de 'oorspronkelijke regtskennis, welke te allen tijde in deze gewesten heeft gebloeid'.⁴⁶ De commissie begreep nu wel dat er meer afstand tot de Franse wetgeving gehouden moest worden en verzocht Kemper om een schets op te stellen van een oorspronkelijk Nederlands wetboek. Op basis van die schets, die binnen enkele dagen gereed was, oordeelde een meerderheid van de commissie dat realisatie van een dergelijk wetboek binnen de gestelde termijn niet haalbaar was. Zij zette haar werkzaamheden vervolgens op de oude voet voort en leverde in december 1814 een ontwerp tot herziening van het *WNH* bij de vorst in.⁴⁷

Kemper nam hier geen genoegen mee en schreef op 22 december 1814 aan de vorst dat het nieuwe wetboek werkelijk nationaal moest zijn, om ons 'de schande te besparen van in het vaderland van de Groot, Bynkershoek, Noodt en Schulting een vreemd model tot rigtsnoer te hebben genomen'.⁴⁸ Kemper wist de vorst dan ook te overtuigen van het belang van een specifiek Nederlands burgerlijk wetboek, om zo de Franse invloed tegen te gaan. Deze gaf in een besluit van 23 december 1814 te kennen een 'oorspronkelijk Nederlandsch werk' te verwachten.⁴⁹ Op 10 januari 1815 werd zelfs een andere commissie benoemd, belast met het opstellen van een burgerlijk wetboek conform de nieuwe opdracht. Van de oude commissieleden had alleen Kemper zitting in de nieuwe commissie.⁵⁰

Hoewel Willem I begin 1815 wist dat de unie tussen Noord en Zuid zeer aannemelijk was, had hij toch Kemper gesteund in diens streven naar een 'oorspronkelijk Nederlandsch' wetboek. Blijkbaar ging de vorst er vanuit dat een dergelijk wetboek ook wel voor de Zuidelijke Nederlanden zou kunnen gaan gelden. Hij stond hierin niet alleen. Ook een van de rechtsgeleerden uit de eerder vermelde briefwisseling merkte al in augustus 1814 naar aanleiding van de 'aanstaande verëeniging (zoo wij mogen hopen) van geheel *Nederland* tot éénen Staat', dat 'onze *Belgische* broeders zich aan onze nieuwe Wetgeving mede moeten onderwerpen'.⁵¹ De briefschrijver zal hier niet veel problemen hebben

421. Van Maanen had overigens, anders dan Kemper, het Napoleontische regime trouw gediend als president van het keizerlijk Gerechtshof. M. Lok, *Windvanen. Napoleontische bestuurders in de Nederlandse en Franse Restauratie (1813-1820)* (Amsterdam 2009) 7-8.

45. Veen, *En voor berisping*, 15-16.

46. Voorduin, *Geschiedenis* I.1, 20; Holthöfer, 'Niederlande', 1243-1244.

47. Voorduin, *Geschiedenis* I.1, 29.

48. Ibidem, 32.

49. Ibidem, 35-37.

50. De overige twee leden waren Casparus Bijleveld (1755-1820) en Jan Everhard Reuvs (1763-1816); Ibidem, 38.

51. Meyer en Tydeman, *Briefwisseling*, 138-139 (brief van E, d.d. 10 augustus 1814). Vgl. ook Ibidem, 439 (brief van D uit september 1815) en 567-568 (brief van Tydeman, d.d. 23 september 1819).

verwacht, want hij was overtuigd van de ‘oorspronkelijke en blijvende verwantschap van afkomst, taal en zeden der ingezetenen van deze en die Gewesten’.⁵² Vanwege die verwantschap meende hij ook dat de codificatiecommissie de verzamelingen van wetten en costumen van de Zuidelijke Nederlanden al meteen bij haar werkzaamheden zou moeten betrekken. De commissie zou er in zijn ogen verstandig aan doen om een enkele bepaling uit die verzamelingen in het nieuwe wetboek op te nemen. Het zou namelijk ‘de verbroedering gemakkelijker en volkomener maken, wanneer zij (de Belgen) in de nieuwe algemeene Wetgeving (...), hier en daar de beschikkingen hunner oude Wetten en Gewoonten wedervonden’.⁵³

Integratie en desintegratie ten tijde van het Verenigd Koninkrijk, 1815-1830

Toen op 24 april 1815 met het oog op de samenvoeging van Nederland en België een commissie werd ingesteld ter herziening van de Grondwet van 1814, was Nederland al druk doende met het vervaardigen van een burgerlijk wetboek, gebaseerd op de Noord-Nederlandse rechtstraditie. Uit de Grondwet van 1815, gepubliceerd op 24 augustus 1815, bleek echter op geen enkele wijze het specifiek Nederlandse karakter van het in te voeren wetboek. De Nederlandstalige versie van art. 163 GW 1815, waarin opnieuw de codificatie-opdracht was vastgelegd, was gelijkkluidend aan art. 100 GW 1814. Er was geen enkele poging gedaan om de uitkomst van de controverse over het gewenste nationale gehalte van het wetboek in die nieuwe bepaling vast te leggen. De Franse tekst van art. 163 GW 1815 week enigszins af van de Nederlandse in die zin, dat hierin wel expliciet duidelijk werd gemaakt dat er in de nieuwe staat rechtseenheid zou heersen: ‘Il y aura pour tout le Royaume un même Code civil’. De Belgen zullen evenwel niet van die formulering zijn geschrokken. België en Nederland kenden in 1815 namelijk al grotendeels rechtseenheid. In beide landen gold immers de Franse *Code civil*. In België was deze automatisch van kracht geworden bij haar invoering in 1804, aangezien België al op 1 oktober 1795 door Frankrijk was geannexeerd. In de Noordelijke Nederlanden had het Franse wetboek gelding sinds 1811, toen ook het Koninkrijk Holland onderdeel werd van het Franse Rijk. Art. 163 GW 1815 leek derhalve geen aanleiding te geven tot grote wijzigingen in de wetgeving van Nederland en België.

Na het gereed komen van de nieuwe Grondwet moesten ook de Belgen betrokken worden bij de codificatieprojecten. Ten aanzien van de ontwerpen die al sinds het begin van 1815 gereed waren, benoemde de vorst al op 5 september 1815, binnen twee weken na de afkondiging van de Grondwet, een Belgische commissie die belast werd met een onderzoek naar deze ontwerpen. Bij de

⁵² Ibidem, 139.

⁵³ Ibidem, 139.

voorbereiding van het ontwerp-burgerlijk wetboek, waaraan nog steeds werd gewerkt onder de bezielende leiding van Kemper, werden zij echter niet betrokken. Dit is veelzeggend. Had het niet veel meer voor de hand gelegen om ook hier de Belgen onmiddellijk te laten meewerken, door een aantal Belgische leden aan de commissie-Kemper toe te voegen? De vorst koos er echter voor om te wachten totdat die commissie haar werkzaamheden had voltooid. Pas nadat op 5 maart 1816 het ontwerp-Kemper aan de vorst was aangeboden, volgde op 16 maart 1816 de benoeming van een Belgische commissie die dit ontwerp moest beoordelen.⁵⁴

De noorderlingen gingen ervan uit dat de reactie van de Belgen niet positief zou zijn. Al in april 1816 meende Van Hogendorp dat in veel zuidelijke tijdschriften pogingen werden gedaan om zich te blijven afzonderen van het Noorden, in de hoop dat de vereniging met Nederland zou mislukken.⁵⁵ Tot die middelen tot afzondering behoren de wetten, aldus Van Hogendorp. Welnu, 'deze wil de tegenpartij houden zooals zij zijn, dat is Fransch, het Code Napoléon; want, zeggen onze fransche landgenooten, als een land van regering verwisselt, zoo komt er een ander Vorst, en een ander leger, maar al het andere blijft'.⁵⁶ Ook Kemper uitte zich aan de vooravond van zijn vertrek naar Brussel om in overleg te treden met de Belgische commissie sceptisch over de ontvangst. 'Ik ga vier duizend theses tegen de Belgen verdedigen', schijnt hij bij die gelegenheid te hebben gezegd.⁵⁷

Het was ook wel te verwachten dat de Belgen weinig gelukkig zouden zijn met de richting die de vorst met het project voor een nieuw burgerlijk wetboek had ingeslagen.⁵⁸ Het in te voeren wetboek was ten eerste opgesteld door juristen die allemaal uit het Noorden afkomstig waren. Bovendien was het voor een belangrijk deel op het Noord-Nederlandse recht en meer bijzonder op het recht van de provincie Holland gebaseerd, ook al was de invloed van het Franse recht nog steeds duidelijk zichtbaar.⁵⁹ De invoering van dit ontwerp in het Zuiden zou dan ook een substantiële wijziging van het in het Zuiden geldende recht, de *Code civil*, met zich meebrengen, hetgeen een belasting zou vormen voor de Belgische rechtspraktijk.⁶⁰ Indien de juridische tradities van het Noorden en het Zuiden een gelijke ontwikkeling hadden gekend, zou dit nadeel nog voor lief kunnen worden genomen. Dan zou het wetboek immers

54 De leden waren J.C.Ph. Lammens (1754-1825), J.B. De Guchteneere (1758-1834) en P.Th. Nicolai (1763-1836). Veen, *En voor berisping*, 16-17.

55 Van Hogendorp, *Brieven en gedenkschriften* 6, 355-357; Colenbrander, *Willem I. Koning der Nederlanden* II, 27.

56 Van Hogendorp, *Brieven en gedenkschriften* 6, 357.

57 J. de Bosch Kemper, *Verhandelingen, redevoeringen en staatkundige geschriften van Jhr. Joan Melchior Kemper III* (Amsterdam 1836) 196.

58 J. Gilissen, 'De Belgische commissie van 1816 tot herziening van het ontwerp-Burgerlijk Wetboek voor het Koninkrijk der Nederlanden', *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 35 (1967) 383-443; G. van Dievoet, *Het burgerlijk recht in België en in Nederland van 1800 tot 1940. De rechtsbronnen* (Antwerpen 1943) 24-25.

59 Cleveringa, 'De ontwerpen-1816 en -1820', 281 en 284-285.

60 Veen, *En voor berisping*, 17.

aansluiten bij hetgeen in het Zuiden gebruikelijk was geweest. De verschillen tussen Noord en Zuid ten aanzien van de rechtscultuur waren echter veel groter dan door de hierboven genoemde brieven-schrijver werd verondersteld. In het bijzonder was de invloed van het Franse recht in België veel groter geweest dan in de Noordelijke Nederlanden.

Dit verschil in ontwikkeling dateert al van voor het begin van de 'Franse tijd' in 1795. In de Republiek had zich in de zeventiende eeuw een eigen rechtstraditie ontwikkeld, gebaseerd op het per provincie verschillende gewoonterecht, maar met als gemeenschappelijk kenmerk het gerecipieerde Romeinse recht. In de achttiende eeuw was deze rechtstraditie overigens wel over haar hoogtepunt heen. In de Zuidelijke Nederlanden hadden de juristen zich in diezelfde periode vooral georiënteerd op het Noord-Franse gewoonterecht. Dit had tot resultaat dat in 1795 het Belgische gewoonterecht, dat overigens net als in de Republiek per streek verschillend was, in hoofdlijnen overeen kwam met het gewoonterecht in Noord-Frankrijk.⁶¹ Bovendien werd het zuiden al in 1795, dus ruim vijftien jaar eerder dan het noorden, ingelijfd bij Frankrijk. Na die inlijving in 1795 bleef weliswaar het Belgische gewoonterecht van kracht, maar er werden in die periode in Frankrijk wel diverse revolutionaire wetten aangenomen op het gebied van het privaatrecht, die uiteraard ook in de 'départements réunis' golden.⁶² De *Code civil*, onmiddellijk na haar voltooiing in 1804 in het Zuiden ingevoerd aangezien dat een onderdeel van het keizerrijk was, stond dan ook niet haaks op het bestaande recht. Er was desondanks nog wel enig verzet van rechters en bevolking tegen het nieuwe recht, maar door soepel met het wetboek om te gaan werd het uiteindelijk toch geaccepteerd.⁶³ Na de val van Napoleon en het vertrek van de Fransen hadden de Belgen daarom weinig moeite met het voortduren van de gelding van het Franse wetboek. Het is in dit opzicht veelzeggend dat de Franse *Code civil* tot op de dag van vandaag haar gelding heeft behouden, ondanks de opdracht in art. 139 van de Belgische Grondwet (1831) om zo spoedig mogelijk de Franse codificaties te reviseren.⁶⁴

De angstige vermoedens van Kemper en de zijnen werden bevestigd.⁶⁵ De

61 P. Godding, 'De "l'ancien droit belge" au Code civil de 1804: une rupture?', in: A. Wijffels (red.), *Le Code civil entre ius commune et droit civil européen* (Brussel 2005) 585-610 (590).

62 Godding, 'De "l'ancien droit belge" au Code civil de 1804', 591-603.

63 D. Heirbaut, 'Napoleons trouwste onderdanen, of waarom de Code civil na tweehonderd jaar nog steeds overeind staat in België', in: D. Heirbaut en G. Martyn (red.), *Napoleons nalatenschap. Tweehonderd jaar Burgerlijk Wetboek in België/Un héritage napoléonien. Bicentenaire du Code civil en Belgique* (Mechelen 2005) 77-95 (83); F. Stevens, 'Résistances et acculturation aux codes. Le Code de 1804 et les actes de la pratique en Belgique', in: R. Beauthier en E. Rorive (red.), *Le Code Napoléon. Un ancêtre vénéré? Mélanges offerts à Jacques Vanderlinden* (Brussel 2004) 207-216. D. Heirbaut, 'Conclusions: codification, a new beginning for the nation? The relationship of the Code civil to the old law and to nationalism', in: Beauthier en Rorive, *Le Code Napoléon*, 319-333 (324-325).

64 D. Heirbaut, 'L'Émancipation tardive d'un pupille de la nation française: l'histoire du droit belge aux 19ème et 20ème siècles', in: Wijffels, *Le Code civil entre ius commune et droit civil européen*, 611-642. In 1971 is de codificatiebepaling zelfs uit de Belgische Grondwet geschrapt. Heirbaut, 'Napoleons trouwste onderdanen', 83.

65 Y.M.I. Greuter-Vreeburg, 'De tranen van Joan Melchior Kemper, 1814-1824', *Justitiële Verkenningen* 14/6 (1988: themanummer 150 jaar Burgerlijk Wetboek) 15-22 (18-19).

Belgische commissie concludeerde in haar eindverslag van 31 december 1816 dat rigoureuus gebroken moest worden met de wijze waarop tot dusverre aan de nieuwe codificatie was gewerkt.⁶⁶ Ze stelde, met een expliciet beroep op het precedent van de gemeenschappelijke commissie tot herziening van de Grondwet 1814, voor om een nieuwe codificatiecommissie in te stellen, die gelijkelijk was samengesteld uit noordelijke en zuidelijke leden. Deze nieuwe commissie zou bovendien niet voort moeten bouwen op het ontwerp-Kemper, maar terugkeren naar het model van de Franse *Code civil*.⁶⁷ De Belgen wensten, met andere woorden, op voet van gelijkwaardigheid een nieuwe start te maken en niet met een *fait accompli* geconfronteerd te worden.

Naar de Belgische bezwaren werd echter niet geluisterd.⁶⁸ Kemper, schreef op 26 maart 1817 aan Van Maanen, dat hij niet zou ophouden 'evenals Cato ten aanzien van Carthago te zeggen: weg met de Code Napoléon, weg met een vreemd wetboek'.⁶⁹ Kemper behield de steun van de vorst en dat impliceerde dat de weg in de richting van een op de Noord-Nederlandse rechtstraditie gebaseerd wetboek niet werd verlaten. Op 20 augustus 1817 besloot de vorst, dat het ontwerp-Kemper met het verslag van de Belgische commissie naar de Raad van State moest worden gestuurd, onder de mededeling dat 'het denkbeeld, om op nieuw alleenlijk eene herziening van het thans bestaande wetboek te doen plaats hebben, buiten aanmerking behoort te blijven'.⁷⁰ Het zuidelijke lid van de Raad van State Adrien Philippe Raoux (1758-1839) protesteerde op de eerste vergadering van de Raad nog wel door op te merken dat hij het vreemd vond dat de Raad over die kwestie niet werd gehoord. Het was immers, aldus Raoux, geen geringe zaak 'een volk zoo eensklaps van zijne wetgeving te berooven, dat het Burgerlijk Wetboek voor de natie van meer belang was dan de Grondwet, want dat eene Grondwet slechts de grooten en aanzienlijken in den staat raakte, maar het Burgerlijk Wetboek de burgers en geringe lieden'.⁷¹ Maar een meerderheid van de Raad volgde het bevel van de vorst en ging over tot behandeling van het ontwerp-Kemper.

De reden voor de standvastigheid van Kemper en zijn vorst was duidelijk. Het Zuiden werd als verfranst beschouwd, waardoor de invloed van Frankrijk daar erg groot was. Deze invloed moest worden teruggedrongen.⁷² Dat kwam ook tot uiting in het taalbeleid van Willem I, dat nauw verweven was met zijn politiek op juridisch gebied.⁷³ Met name op het gebied van bestuur en rechtsple-

66 Gilissen, 'De Belgische commissie', 440; J. Gilissen, 'Codifications et projets de codification', *Belgisch Tijdschrift voor nieuwste Geschiedenis* 14 (1983) 203-285 (217).

67 A. Wijffels, 'Balancing rationality and tradition: the French Code civil and the codification of civil law in the Netherlands, 1798-1838', in: Beauthier en Rorive, *Le Code Napoléon*, 285-318 (290).

68 Florijn, *Ontstaan*. 15.

69 Greuter-Vreeburg, 'De tranen van Joan Melchior Kemper', 18-19.

70 Voorduin, *Geschiedenis* I.1, 123-124.

71 Greuter-Vreeburg, 'De tranen van Joan Melchior Kemper', 19-20. Vgl. ook Y.M.I. Greuter-Vreeburg, *Deliberatiën van den Raad van State over het Burgerlijk Wetboek (1816)* (Arnhem 1996) XIII.

72 Demoulin, 'Noord en Zuid onder Willem I', 278 en 284.

73 Zie hierover uitgebreid: A. de Jonghe, 'Onuitgegeven bronnen tot de studie der taalpolitiek van Koning Willem I in de Zuidelijke Nederlanden (1814-1830)', *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire*

ging, bij uitstek de domeinen van het recht, was de Franse taal in de zuidelijke provincies bijzonder ver doorgedrongen. Er werd een duidelijk verband gelegd tussen taal en loyaliteit en daarom werd Willem I geadviseerd om het Frans op die terreinen terug te dringen.⁷⁴ De Minister van Justitie Van Maanen, bondgenoot van Kemper in de zaak voor een oorspronkelijk Nederlands wetboek, pleitte ervoor dat bestuur en rechtspraak in het nieuwe Verenigd Koninkrijk in hoofdzaak Nederlandstalig was.⁷⁵ Ook Kemper zelf, die nauw betrokken was bij de voorbereiding van de taalbesluiten, achtte het in het belang van de nieuwe staat om te streven naar vernederlandsing van het openbare bestuur.⁷⁶ In een advies over de taalpolitiek aan de vorst d.d. 11 februari 1819 merkte hij op: 'Zonder nationale taal en wetgeving bestaat er geen volk. Zoolang er ten dezen aanzien scheidsmuren tusschen verschillende provinciën van een Rijk bestaan, is de vereeniging nog maar half tot stand gekomen'.⁷⁷

Uiteraard had deze vernederlandsing van de rechtspraak ook zonder een ingrijpende wijziging van de *Code civil* plaats kunnen hebben. In Nederland was de eveneens op de Franse *Code* gebaseerde praktijk van dat moment namelijk hoofdzakelijk Nederlandstalig.⁷⁸ Maar Kemper en de zijnen hadden er geen vertrouwen in dat rechtseenheid tussen Noord en Zuid op basis van de *Code civil* of een bewerking daarvan ook daadwerkelijk tot een hecht staatsverband zou leiden, ook al was het Nederlands de formele rechtstaal. De angst bestond, onder meer bij Kemper, dat het behoud van de Franse wetgeving zou leiden tot een blijvende oriëntatie van de Belgen op Frankrijk.⁷⁹ In een uitgebreide memorie, geschreven naar aanleiding van het eindverslag van de Belgische commissie en gericht aan de vorst, merkte Kemper dit ook met zoveel woorden op, overigens in het Frans, omdat niet alle commissieleden uit het Zuiden het Nederlands beheersten. Hij keerde zich tegen het behoud van de *Code civil*, zoals voorgesteld in dat eindverslag, immers: 'Le véritable motif (...) par lequel tant de gens s'intéressent au maintien de la législation actuelle est fondé sur l'idée de la possibilité d'être un jour réunis de nouveau à la France'.⁸⁰

95 (Brussel 1931) 234-317; A. de Jonghe, 'Uit de eerste jaren van Koning Willem's taalpolitiek', in: *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde* VII/3 (1933), 45-58 en 247-262; A. de Jonghe, *De taalpolitiek van Koning Willem I in de Zuidelijke Nederlanden (1814-1830)* (Brussel 1943).

74 Vgl. de opmerking van J.R. Thorbecke in 1828 dat de colleges in de diplomatieke vakken niet in het Frans, maar in het Nederlands gegeven zouden moeten worden, anders 'zal te weeg gebracht worden, dat men bij de handeling dezer stoffe meer of min op den stroom rake der fransche beginselen en van eene fransche wijze van zien'. H.T. Colenbrander, *Historie en leven* II (Amsterdam (1915)), 170-171.

75 De Jonghe, *De Taalpolitiek*, 77-78.

76 Colenbrander, *Willem I. Koning der Nederlanden* II, 288.

77 De Jonghe, 'Onuitgegeven bronnen', 259.

78 Vgl. J.W. Bosch, 'Nederlandse vertalingen van Franse wetten en werken van Franse juristen in de jaren 1810-1813', *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 25 (1957) 345-384.

79 Van Dievoet, *Het burgerlijk recht in België en in Nederland*, 20-21. Van Brakel, 'De geschiedenis van de totstandkoming van het Burgerlijk Wetboek', 322.

80 Memorie van 18 juni 1817; Voorduyn, *Geschiedenis* I.1, 87. Kemper had deze verklaring ook al geopperd in de eerder genoemde brief aan Van Maanen van 26 maart 1817. Greuter-Vreeburg, 'De tranen van Joan Melchior Kemper', 18. Hij herhaalde haar nogmaals bij de behandeling van zijn ontwerp in de Tweede Kamer. Voorduyn, *Geschiedenis* I.1, 184-185.

In 1817 leek het er aldus op dat de Belgen het onderspit hadden gedolven. Net als op het gebied van het staatrecht, was blijkbaar ook op het terrein van het privaatrecht gekozen voor integratie onder Noord-Nederlandse leiding. Maar toen in het zittingsjaar 1820-1821 het ontwerp-Kemper werd behandeld in de Staten-Generaal, bleek aanvaarding geen uitgemaakte zaak.⁸¹ De Belgen waren namelijk niet van plan om de strijd op te geven. Dat werd al duidelijk in juli 1819 toen in het zicht van de parlementaire behandeling van het ontwerp de Staten-Provinciaal van Luik een brief naar de vorst stuurden met het verzoek om de bestaande Franse wetgeving tot grondslag te nemen van de nieuwe Nederlandse wetboeken.⁸² Sommige andere Zuid-Nederlandse provincies deden hetzelfde verzoek. Ook tijdens de behandeling van het ontwerp in de Staten-Generaal, aangeboden op 22 november 1820, voerden de Belgische afgevaardigden een gedegen oppositie tegen het ontwerp onder leiding van de uit Luik afkomstige Pierre Thomas Nicolaï (1763-1836), waarbij ze vaak als blok optraden. Als belangrijkste argument voerden zij vooral de breedsprakigheid en leerstelligheid aan. Het leek teveel op een leerboek. Zij waren van mening dat de meeste onderwerpen veel beknopter en helderder in de *Code civil* waren geregeld. Maar het ontwerp was voor hen natuurlijk vooral ook te Noord-Nederlands, zowel wat betreft de wijze van totstandkoming als qua inhoud.⁸³

Kemper werd nog wel verdedigd door zijn leermeester Cras, die in maart 1820 een vurig pleidooi hield voor aanvaarding van het ontwerp, onder meer omdat anders de natie 'met weerzin aan de ketens van het Fransche wetboek gekluisterd' zou blijven.⁸⁴ Maar van de Noord-Nederlandse parlementariërs kreeg Kemper weinig steun.⁸⁵ Ten dele zullen zij het met de inhoudelijke bezwaren van de Belgen eens zijn geweest. Bedacht moet worden dat de meerderheid van de oorspronkelijke codificatiecommissie van 1814 ook al een beperkte aanpassing van de Franse code had verkozen boven een geheel nieuw ontwerp van Nederlandse bodem. Bovendien was het anti-Franse sentiment na zeven jaar onafhankelijkheid wat weggeëbd. 'Men had den afkeer van het Fransche bestuur leren afscheiden van den afkeer van de Fransche wetgeving', aldus Voorduyn in zijn inleiding bij de publicatie van de parlementaire verslagen.⁸⁶ Van Hogendorp beschreef in de jaren 1822-1823 deze omslag uitvoerig. Het was niet vreemd, zo merkte Van Hogendorp op, dat na de Franse overheersing sommigen 'de nationale afzondering, door middel van het burgerlijk

81 Zie over de parlementaire behandeling: A. Wijffels, 'An unedifying monument? J.M. Kemper and some early controversies around the French civil code', *Legal History Review* 75/2 (2007) 213-229.

82 G. Bossers, "Welk eene natie, die de JURIJ gehad heeft en ze weder afschaft!" (Delft 1987) 98-99. Gilissen, 'De Belgische commissie', 416. Vgl. ook G.K. van Hogendorp, *Bijdragen tot de huishouding van staat in het Koninkrijk der Nederlanden* 5 (Den Haag 1820) 66-67.

83 A.J.B. Sirks, 'Van Code Napoléon tot NBW', in: Heirbaut en Martyn, *Napoleons nalatenschap*, 323-336 (325).

84 H.C. Cras, 'Definitien, wijsbegeerte, wetgeving', *De recensent, ook der recensenten* 13/2 (Amsterdam 1820) 155-165 (164).

85 Heyman, 'Kemper's strijd', 422-423; Veen, *En voor berisping*, 18.

86 Voorduyn, *Geschiedenis* I.1, 175.

regt' beschouwden als een 'waarborg voor de nationale onafhankelijkheid'.⁸⁷ Hij keerde zich echter tegen dit gebruik van wetboeken om de verschillen tussen naties te benadrukken. Hij meende dat 'de beschaafde natïen van Europa zoodanige vorderingen gemaakt hebben, waardoor het onmogelijk geworden is, om nationale wetboeken in dien zin te maken, dat dezelve zouden strekken, om de eene Natie van de andere af te zonderen'.⁸⁸ Hij constateerde dan ook met tevredenheid dat de stemming bij de opening van de vergadering van de Staten-Generaal in oktober 1820 een geheel andere was, namelijk dat 'ook het Burgerlijk Regt eene natuurlijke verwantschap moet hebben, en de Volken door hetzelfde elkander nader komen, in plaats van zich te verwijderen'.⁸⁹

Het gebrek aan steun leidde ertoe dat de regering het ontwerp terugtrok en de idee voor een 'echt Nederlands' wetboek liet varen. Daarmee was de weg geopend voor het opstellen van een wetboek op basis van de *Code civil* ter uitvoering van art. 163 GW 1815. Het is opvallend dat de Belgische afgevaardigden hiertoe het initiatief namen, in het bijzonder de eerder genoemde Nicolai. Zij keerden zich ondanks de toch minder fraaie gang van zaken rondom het wetboek niet tegen het Verenigde Koninkrijk als zodanig. Integendeel, onder hun leiding werd tussen 1820 en 1829 stukje bij beetje een ontwerp burgerlijk wetboek naar het model van de Franse *Code* door de Staten-Generaal aanvaard.⁹⁰

Ondanks de realisatie van dit ontwerp-BW 1830 is de poging om de Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden op het terrein van het privaatrecht te integreren toch mislukt. In het revolutionaire jaar 1830 braken op 25 augustus onlusten uit in het Zuiden die uiteindelijk hebben geleid tot de Belgische afscheiding. Hierdoor werd de invoering van het nieuwe wetboek, die volgens het KB van 5 juli 1830 op 1 februari 1831 zou plaatsvinden, op de lange baan geschoven. Het ligt voor de hand om het mislukken van de integratie te verklaren vanuit een onoverbrugbare tegenstelling tussen Noord en Zuid, maar het is de vraag of daarvan wel sprake is geweest.⁹¹ De Leidse hoogleraar in de rechten Rudolph Pabus Cleveringa (1894-1980), beroemd geworden door zijn in 1940 uitgesproken rede tegen het ontslag van zijn Joodse collegae, heeft betoogd dat met wat goede wil wel een middenweg gevonden had kunnen worden bij de pogingen om tot een nieuw wetboek te komen.⁹² Het probleem was evenwel dat het streven van Willem I naar een overwicht voor het Noorden, zoals dat kan worden waargenomen in zowel de staatsrechtelijke regelingen als bij de

87 G.K. van Hogendorp, *Bijdragen tot de huishouding van staat in het Koninkrijk der Nederlanden* 9 (Den Haag 1824) 242.

88 Van Hogendorp, *Bijdragen tot de huishouding van staat* 9, 242.

89 G.K. van Hogendorp, *Bijdragen tot de huishouding van staat in het Koninkrijk der Nederlanden* 8 (Den Haag 1824) 6.

90 J.H.A. Lokin en W.J. Zwolve, *Hoofdstukken uit de Europese codificatiegeschiedenis* (Den Haag 2006) 304.

91 N.C.F. van Sas, 'Geschiedenis in multiperspectief', *BMGN* 121 (2006) 68-75 (72); R.A.M. Aerts, 'Over een mislukte staat, zonder nostalgie. Het Verenigd Koninkrijk van Willem I en de scheiding van 1830', *Ons Erfdeel. Vlaams-Nederlands cultureel tijdschrift* 48/1 (2005), 5-20.

92 Cleveringa, 'De ontwerpen-1816 en -1820', 285.

pogingen tot privaatrechtelijke integratie, weinig gunstig was voor het creëren van een dergelijke 'goede wil'. Dit gold temeer daar de politiek van de vorst mede werd ingegeven door nationalistische, anti-Franse sentimenten die het gevolg waren van de Napoleontische bezetting, waardoor de sfeer niet geschikt was voor compromissen. Het is goed te begrijpen dat de Belgen geprikkeld raakten door dit Noordelijke streven en zich niet wensten neer te leggen bij de relatief ondergeschikte positie die zij klaarblijkelijk binnen het Verenigd Koninkrijk werden geacht in te nemen. De historicus Demoulin verwoordde vermoedelijk de Belgische inschatting van de situatie goed toen hij opmerkte: 'Het kwam niet aan op samensmelting maar op overheersing'.⁹³ Veelzeggend zijn dan ook de eisen, die in de *Courier des Pays-Bas* van 10 augustus 1830 werden verwoord, namelijk vertegenwoordiging van het Zuiden in de Staten-Generaal naar hun getalsterkte en het verplaatsen van enkele belangrijke staatsorganen naar Brussel.⁹⁴ Maar zelfs in deze onprettige sfeer bleken Noord en Zuid uiteindelijk toch constructief te kunnen samenwerken. Zowel bij de behandeling van het ontwerp-Kemper, als bij de behandeling van het ontwerp-1830 wisten Belgische en Nederlandse Kamerleden elkaar in ieder geval goed te vinden.

De afscheiding van het Zuiden leidde nog wel tot een korte oprisping van het nationalistische sentiment omtrent de codificatie, ditmaal niet gericht tegen de Fransen, maar tegen de Belgen. Uiteraard moest namelijk het ontwerp-wetboek gezuiverd worden van Belgische smetten. Het Groningse Tweede Kamerlid Tammo Sypkens (1780-1842) merkte in een redevoering van 5 juni 1832 op dat Nederland geen nieuw tijdperk mocht intreden met half Belgische, half Vaderlandse wetten. België was immers, zo betoogde hij, een andersoortig bestanddeel dan Nederland. 'In het algemeen van karakter wuft, opgeblazen, domperig, onvrij, naäpend, zonder eigen zelfstandigheid, vormde hetzelfde een zonderling contrast met den diep nadenkenden geest, gestemd tot ernst van de Nederlander, die, onslaafsch geboren, de vrijheid en zelfstandigheid ontving bij erfstelling over hand, van eeuw tot eeuw', aldus Sypkens.⁹⁵ Maar van een terugkeer naar het ontwerp-Kemper was geen sprake meer. Er volgde een aanpassing van het ontwerp-1830, hetgeen resulteerde in een Wetboek, dat in 1838 werd ingevoerd ter vervanging van de Franse *Code civil*.⁹⁶ Enigszins ironisch is het wel dat als gevolg van de kortstondige vereniging van Noord en Zuid dit nieuwe wetboek, meer dan het ontwerp-Kemper, gelijkenis vertoonde met de Franse *Code*.⁹⁷ Dit heeft overigens het goed functioneren van dit wetboek

⁹³ Demoulin, 'Noord en Zuid onder Willem I', 286.

⁹⁴ Colenbrander, *Willem I. Koning der Nederlanden* II, 354-355.

⁹⁵ Voorduin, *Geschiedenis* I.1, 368.

⁹⁶ Zie voor een vergelijking tussen het BW 1838 en de *Code civil*: J. van Kan, 'Het Burgerlijke Wetboek en de Code civil', in: Meijers en Scholten, *Gedenboek BW 1838-1938*, 243-276; C.D. Asser, 'Le Code civil dans les Pays-Bas', *Le Code civil 1804-1904. Livre du centenaire* II (Parijs 1904) 817-845.

⁹⁷ Vgl. J. Lokin, 'Waarom ook een klein volk groot kan zijn', in: J. Lokin, *Tekst en uitleg* (Groningen 1994) 111-142 (118-119).

niet in de weg gestaan, integendeel: in 1939 sprak de beroemde Nederlandse jurist Paul Scholten (1875-1946) waarderend over een 'bruikbare copie van een meesterwerk'.⁹⁸

Afsluitende opmerkingen

Koning Willem I wilde het in 1815 uit de samenvoeging van Nederland en België ontstane Verenigd Koninkrijk omvormen tot een volledige unie. Uit de Grondwet van 1815 blijkt dat deze integratie onder Noord-Nederlandse leiding zou plaatsvinden. Zo was het Noorden bijvoorbeeld verhoudingsgewijs sterker vertegenwoordigd in de Staten-Generaal dan het Zuiden. De Grondwet 1815 bevatte ook de opdracht dat het privaatrecht in algemene wetboeken vervat diende te zijn, hetgeen erop duidt dat de vorst ook het privaatrecht wilde inzetten als middel tot integratie van Noord en Zuid. In deze bijdrage is de vraag opgeworpen of de vorst bij dat streven eveneens uitging van een Noordelijk overwicht.

Uit bovenstaande blijkt dat het antwoord op deze vraag bevestigend moet luiden. Dit was mede het gevolg van het feit dat ook de Grondwet 1814 al een vergelijkbare codificatieopdracht bevatte. Deze opdracht zou gelezen kunnen worden als louter gericht op het handhaven van de bestaande situatie. Nederland kende namelijk al rechtseenheid sinds de afkondiging van het *WNH* in 1809, gevolgd door de invoering van de Franse *Code civil* in 1811. In de loop van 1814 besloot de vorst echter dat ter versterking van de identiteit van het herrezen Koninkrijk een van het Franse recht afwijkend wetboek opgesteld diende te worden, gebaseerd op het oudvaderlandse, Noord-Nederlandse recht. Drijvende kracht achter de vorst was de hoogleraar Joan Melchior Kemper, tevens voorzitter van de in april 1814 benoemde codificatiecommissie, die meende dat ferm afstand genomen moest worden van de erfenis van de Napoleontische bezetters.

Toen in augustus 1815 de eenwording met de afkondiging van de nieuwe grondwet definitief was geworden, kwam er geen wijziging in de op een specifiek Noord-Nederlands burgerlijk wetboek gerichte politiek van de vorst. Het verlangen naar een van het Franse recht afwijkend wetboek was veeleer gegroeid uit wantrouwen ten opzichte van de traditionele oriëntatie van de Belgen op Frankrijk. 'Ontfransing' van het recht werd nu nog belangrijker geacht om de nieuwe Nederlands-Belgische staat een stevige basis te verschaffen. De Noord-Nederlandse codificatiecommissie moest haar werk dan ook gewoon voortzetten, zonder dat er Zuidelijke leden aan werden toegevoegd. De Belgen zouden pas gehoord worden na voltooiing van het ontwerp-Kemper in 1816.

De Belgen, eenmaal gehoord, bleken geen behoefte te hebben aan de vervanging van de Franse *Code civil*, die immers al zorgde voor rechtseenheid binnen

⁹⁸ P. Scholten, *Algemeen deel* (Zwolle 1974) 177.

het nieuwe Rijk, en al helemaal niet door een op het Noord-Nederlandse recht gebaseerde wetboek. Het recht had zich namelijk in het Zuiden, veel meer dan in het Noorden, al langere tijd in de richting van het Franse recht ontwikkeld, waardoor de *Code civil*, daar ingevoerd in 1804, in veel mindere mate als ‘vreemd recht’ werd gezien. Bovendien bleek voor de Belgen het Nederlandse streven naar overwicht niet acceptabel. Aangezien ook in het Noorden gerede twijfels bestonden over de wijsheid om een geheel nieuw, op het oudvaderlandse recht gebaseerd wetboek te ontwerpen, leidde de effectieve oppositie van de Belgen bij de behandeling van het ontwerp in de Staten-Generaal ertoe dat de regering het ontwerp-Kemper introk. Samenwerking tussen Noord en Zuid was blijkbaar niet onmogelijk. Dat bleek ook toen de Zuidelijke afgevaardigden zich vervolgens met succes inspanden voor het tot stand brengen van een nieuw ontwerp burgerlijk wetboek, ditmaal wel met de *Code civil* als uitgangspunt. Opnieuw kregen zij daarbij namelijk steun van Noord-Nederlandse parlementariërs.

Als gevolg van de Belgische afscheiding is dit ontwerp-wetboek van 1830 echter niet ingevoerd. Het streven van de vorst naar juridische integratie van Nederland en België onder Noord-Nederlandse leiding was daarmee mislukt. Wel heeft dit streven voor het Noorden uiteindelijk een wetboek opgeleverd dat sterke gelijkenis vertoonde met de Franse *Code civil*. Het daar in 1838 afgekondigde Burgerlijk Wetboek was namelijk voor een belangrijk deel gebaseerd op het ontwerp-1830.

Peter A.J. van den Berg (1960) studeerde rechten en geschiedenis. Hij is als universitair hoofddocent verbonden aan de Juridische Faculteit van de Rijksuniversiteit Groningen (Vakgroep Algemene Rechtswetenschap en Rechtsgeschiedenis). Hij publiceert onder meer over constitutionele geschiedenis, geschiedenis van het staatsburgerschap en codificatiegeschiedenis. In 2007 verscheen van zijn hand The politics of European codification. A history of the unification of law in France, Prussia, the Austrian Monarchy and the Netherlands. Hij is één van de leiders van het door NWO als onderdeel van het programma Omstreden Democratie gefinancierde project Contested Constitutions.

Peter A.J. van den Berg, Rijksuniversiteit Groningen, p.a.j.van.den.berg@rug.nl